

39
NNO2963
71230

MAG

1998-12-24 96633

CA

№ 570

agrarische

bedrijfseconomie:

“een kwestie van

halen en brengen”

door prof.dr.ir. J.A. Renkema

wageningen

**AGRARISCHE BEDRIJFSECONOMIE:
“EEN KWESTIE VAN HALEN EN BRENGEN”**

door Prof.dr.ir. J.A. Renkema

Rede uitgesproken op 29 oktober 1998 bij het afscheid
als hoogleraar in de Agrarische Bedrijfseconomie aan de
Landbouwniversiteit Wageningen

AGRARISCHE BEDRIJFSECONOMIE: "EEN KWESTIE VAN HALEN EN BRENGEN"

Inleiding

Een afscheidscollege is een gebeuren met een dubbele lading. In elk geval zijn de gevoelens bij degene die afscheid neemt in het algemeen tweërlei en dat geldt wellicht ook in meer of mindere mate voor de andere aanwezigen. Enerzijds mag van een scheidend hoogleraar verwacht worden dat hij of zij aan het eind van zijn wetenschappelijke loopbaan, terwijl hij eigenlijk al bezig is afstand te nemen en misschien juist wel door die grotere afstand, in staat is om zijn vakgebied in een breed en verhelderend perspectief te plaatsen. En zo zou je kunnen denken: iemand die met de VUT gaat is kennelijk al enkele jaren voor de officiële pensioenleeftijd in staat om vanuit dit hoge reflectieve standpunt te spreken. Anderzijds is het natuurlijk zo dat hij er niet voor niets mee stopt. Daarbij speelt naar mag worden aangenomen in elk geval de wens om meer tijd vrij te maken voor andere terreinen van het leven. Daarnaast lijkt het logisch te veronderstellen dat betrokkene tot de overtuiging is gekomen dat het vakgebied gebaat is met de nieuwe impuls die het naar verwachting krijgt bij overdracht aan een sterke en jongere opvolger. Dit alles heb ik overwogen, net als U dat misschien hebt gedaan. Bovendien bedacht ik dat het niet eenvoudig is om een zo uiteenlopend gehoor van oud-leerlingen, vakgenoten, collega's uit andere vakgebieden, familie en vrienden toe te spreken over het vakgebied waarmee ik me zoveel jaren heb beziggehouden. Ik heb zelfs even gedacht dat bij zoveel mensen eentje meer of minder niet zo erg gemist zou worden en dat ik misschien die ene wel zou kunnen zijn. Hoe dat ook zij de kaarten waren verstuurd, U bent gekomen en ik sta hier. Ik doe er dus goed aan te

proberen nog iets toe te voegen aan alle behartenswaardige dingen die vandaag al door anderen zijn gezegd.

Allereerst dan over de titel: "Agrarische Bedrijfs-economie: een kwestie van halen en brengen". Ik ben er vrij zeker van dat die door U zeer verschillend wordt opgevat. Eén betekenis van "halen en brengen" is waarschijnlijk alleen bekend bij degenen die in het westen van het land zijn opgegroeid. Ik citeer van Dale's groot woordenboek der Nederlandse taal: "Het is halen en brengen (met de zieke), hij gaat nu voor- dan achteruit; het gaat op en neer; wordt ook van het weer gezegd als het afwisselend regent en weer opklaart". We kunnen op dit prille moment van mijn verhaal dus al drie conclusies trekken:

1. Hoe je een waargenomen verschijnsel interpreteert, in dit geval zoiets voor de hand liggends als de titel van mijn afscheidsverhaal, is afhankelijk van je manier van kijken. Je manier van kijken is op zijn beurt afhankelijk van je referentiekader en dat is weer ten dele geconditioneerd door je voorgeschiedenis.
2. Niet alleen het afscheidscollege als gebeuren heeft zoals wij eerder hebben gezien een dubbele lading maar nu is gebleken dat dat ook geldt voor de door mij gekozen titel.
3. Degenen die de geciteerde betekenis van "halen en brengen" niet kenden hebben inmiddels al iets geleerd. De vraag of het logisch is te veronderstellen dat ik als (halve) noorderling de titel ook in deze betekenis bedoeld heb laat ik op dit moment even rusten omdat ik eerst de meer letterlijke uitwerking van de titel aan de orde wil stellen.

De Agrarische Bedrijfseconomie (ABE) als wetenschapsgebied staat in wisselwerking met zowel (i) andere takken van landbouwwetenschap als (ii) met het bestudeerde veld van onderzoek (het empirische object), kortom de land- en tuinbouwbedrijven en hun ondernemers. ABE ontleent aan die andere disciplines en aan het object van onderzoek: informatie, kennis en inzichten en voegt daaraan op zijn beurt ook informatie, kennis en inzichten toe. Bij uitstek een kwestie van halen en brengen dus. Met andere woorden: ik wil vanmiddag mijn verhaal toespitsen op de wisselwerking tussen de agrarische bedrijfseconomie enerzijds en de agrarische bedrijven en de andere landbouwwetenschappen anderzijds. Dat ik daarmee slechts enkele aspecten belicht van het vakgebied neem ik voor lief: ik moet nu eenmaal kiezen wat er in een kleine drie kwartier valt te halen en brengen.

Aard en werkwijze van de Agrarische Bedrijfseconomie

Wat beogen universiteiten eigenlijk met het bestuderen van bepaalde vakgebieden en wat hebben overheden, als zaakwaarnemers van de samenleving, voor ogen als ze daarvoor geld uittrekken? Ik heb geen speciale literatuurstudie gedaan naar de motieven die daarvoor worden genoemd. Maar ook zonder dat ben ik er wel zeker van dat er niet één enkele, algemeen gedeelde en dus onomstreden, motivatie bestaat bij alle betrokkenen. Ook is het heel goed mogelijk dat de motieven voor wetenschapsbeoefening, althans de onderlinge gewichten van de motieven, in de loop van de tijd verschoven zijn. In elk geval zal ongetwijfeld de nieuwsgierigheid die de mens is aangeboren ten aanzien van zichzelf en zijn

omgeving een grote rol hebben gespeeld en dat nog steeds doen. Nu is het zo dat achter elk verworven inzicht weer nieuwe vragen opdoemen en dat men uiteindelijk wetenschappelijk gesproken in het duister blijft tasten ten aanzien van de oorsprong van de werkelijkheid die wij aantreffen. Toch blijft de mens, en de wetenschapper in het bijzonder, op zoek naar volgende stukjes verklaring en het geeft veel voldoening wanneer daarbij succes wordt geboekt. Terzijde merk ik op dat het beeld van steeds weer een stukje aanleggen in de totale legpuzzel maar zeer ten dele klopt[1] en dat men in veel gevallen eerder kan spreken van de ontdekking dat het stukje van de legpuzzel waarmee men bezig is op zich zelf blijkt te bestaan uit een ingewikkeld samenstel van deelstukjes. Het gevolg hiervan kan zijn dat het samenvattende beeld van het totaal op de achtergrond raakt doordat de aandacht steeds intensiever wordt gericht op de gedetailleerde structuur van de afzonderlijke deelstukjes. Hoe dit ook zij, het eerste motief voor wetenschappelijk onderzoek is gelegen in de menselijke nieuwsgierigheid. Wij willen weten hoe de dingen in elkaar steken. Als tegenhanger (of ook in het verlengde?) hiervan is er een tweede inspiratiebron die de mens evenzeer lijkt te zijn aangeboren, namelijk de behoefte om door een beter begrip der dingen de werkelijkheid te kunnen aanpassen aan zijn behoeften en wensen. Kortom, heeft de eerste inspiratiebron alles te maken met esthetische waarden of eerbied voor de schepping of de Schepper, de tweede inspiratiebron is het nutsmotief. Dit nutsmotief heeft niet te klagen over een gebrek aan support(ers), en zeker niet bij de meer toepassingsgerichte wetenschapsgebieden, getuige ook de enorme omvang die het derde geldstroom onderzoek

in betrekkelijk korte tijd heeft gekregen (alleen al bij de LUW gaat het om circa 80 miljoen gulden per jaar).

Ik richt me nu op de Agrarische Bedrijfseconomie. Wat is eigenlijk ABE, waarmee houdt die zich bezig en wie heeft er wat aan dat bij de Landbouwwuniversiteit in Wageningen een groep mensen op dit terrein werkt?

De Agrarische Bedrijfseconomie kan naar mijn mening worden omschreven als het vakgebied dat zich bezighoudt met de bestudering, afweging en ondersteuning van de keuzehandelingen die de agrarische ondernemer moet verrichten met betrekking tot de organisatie van de productie, de financiering en de aan- en verkoop van productiemiddelen en producten, teneinde zijn doelstellingen zo goed mogelijk te kunnen verwezenlijken onder de gegeven en de te verwachten omstandigheden.

Het vakgebied is nauwelijks denkbaar wanneer het zich zou beperken tot beschrijvend en verklarend onderzoek (samengevat: positief onderzoek). De kennis die hieruit voortkomt in de zin van het begrijpen van het handelen van agrarische ondernemers wordt immers gebruikt om boeren en tuinders direct of indirect te ondersteunen bij hun toekomstig beleid (prescriptief of normatief onderzoek), dan wel om te voorspellen hoe boeren en tuinders zullen reageren op bepaalde vormen van overheidsbeleid (voorspellend of predictief onderzoek). In deze gevallen gaat het dus om beleidsondersteunend onderzoek. In het ene geval betreft dit de ondersteuning van het bedrijfsbeleid, in het andere geval de ondersteuning van het overheidsbeleid. Zo bezien staat de bestudering van het ondernemersgedrag dus, in elk geval ten dele, in dienst van de wens het bedrijfs- en/of

overheidsbeleid te ondersteunen.

Men kan zelfs de vraag stellen of het wel strikt nodig is het ondernemersgedrag eerst gedetailleerd te bestuderen voordat het kan worden ondersteund. Immers als men er van uitgaat dat agrarische ondernemers (wensen te) beslissen volgens algemene economische principes dan kan men (als men op deductieve wijze uitgaat van die economische principes en van agronomische relaties) toch ook wel een optimaal plan maken uitgaande van de beschikbare productiefactoren, de geldende of te verwachten marktverhoudingen en de technische en institutionele mogelijkheden en randvoorwaarden? Als leerstoelgroep hebben we de afgelopen jaren veel van dit type normatief onderzoek gedaan, hetzij voor het bedrijf als geheel hetzij voor bepaalde deelgebieden van het management, waarbij we een scala aan methoden en modellen hebben gebruikt en ontwikkeld. Nu kan men met recht opmerken dat individuen en dus ook agrarische ondernemers niet altijd strikt denken en handelen volgens de principes van winst- en nutsmaximalisatie, maar eerder worden gekarakteriseerd met termen als "bounded rationality" en "satisficing behaviour" (beperkte rationaliteit en streven naar een tevredenstellende i.p.v. een maximale oplossing). Maar zelfs als men dat aanneemt, en ook economen geven tegenwoordig toe dat de economische mens in pure vorm (de homo economicus) niet bestaat, dan kan het toch nog wel nuttig zijn de agrarische ondernemer een strikt economisch plan voor te houden bij wijze van spiegel? Het is dan toch alsnog aan de boer of tuinder om te bezien of hij op grond van zijn voorkeuren kiest voor dit plan dan wel voor een ander of alsnog voor de voortzetting van zijn huidige praktijk? Hij weet dan in

elk geval waarvoor hij kiest en wat hij opoffert aan inkomen door te kiezen zoals hij kiest? In een dergelijke redenering zit zeker veel waars wanneer het gaat om berekeningen ter ondersteuning van het bedrijfsbeleid. Dit gaat evenwel veel minder op als het erom gaat het werkelijke gedrag van agrarische ondernemers te voorspellen als reactie op een veranderende beslissingsomgeving. Dit bijv. als onderbouwing van voorgenomen overheidsmaatregelen of om van te voren te bepalen hoe men in de praktijk zal reageren op bepaalde technische vernieuwingen of marktveranderingen.

En als we nog weer even teruggaan naar het vorige geval, de ondersteuning van het bedrijfsbeleid met behulp van normatieve berekeningen: hoe normatief moet normatief zijn? Of met andere woorden: welk niveau van efficiëntie kan redelijkerwijs worden aangenomen in prescriptief onderzoek? Hier staat men voor een dilemma: gaat men er in dergelijk onderzoek van uit dat in alle opzichten het hoogst denkbare efficiëntie niveau te realiseren is en dat men bijv. altijd precies op tijd kan zijn met alle bewerkingen, maatregelen en ingrepen, dan is dat zeker niet realistisch. Gaat men daarentegen uit van een gemiddeld niveau van efficiëntie dan ontbreekt het taakstellende element en is men meer bezig te simuleren dan te optimaliseren. Simulatie kan overigens zeer zinvol zijn als het er voor een bepaalde bedrijfssituatie om gaat de te verwachten effecten van bepaalde veranderingen in de bedrijfsvoering te kwantificeren. Mijn conclusie uit het voorgaande is dat het ook bij modelonderzoek ter ondersteuning van het bedrijfsbeleid noodzakelijk is om naast theoretische economische en agronomische kennis

ook inzicht te hebben in de praktijk en wat daarin redelijkerwijs haalbaar is (bijv. "good agricultural practice" en vervolgens gemiddeld niveau, top 50% of top 25% enz.; een individuele boer of tuinder kan daaruit een niveau kiezen dat het beste bij hem of haar past en dat als spiegel gebruiken).

In het voorgaande ging het om de inhoud van beslissingsondersteunend onderzoek. Wil men vanuit de Agrarische Bedrijfseconomie in de directe betekenis van het woord beslissingsondersteunende systemen ontwikkelen, d.w.z. systemen waarmee de boer, bij voorkeur op interactieve wijze, tot beslissingen komt, dan moeten deze systemen ook qua procesgang aansluiten bij de praktijk. Met andere woorden: de boer moet daarin zijn eigen besluitvormingsproces herkennen wil hij zich erbij thuis voelen[2]. En dit op verschillende niveaus. Allereerst met betrekking tot het onderdeel of de onderdelen van de bedrijfsvoering waarop het beslissingsondersteunende systeem betrekking heeft. Laten we om de gedachten te bepalen bijv. even uitgaan van een systeem dat behulpzaam is bij de beslissing van een veehouder om een bepaalde koe nog weer te insemineren of haar af te voeren voor de slacht (op dit terrein hebben we veel onderzoek gedaan). Bij deze beslissing spelen allerlei overwegingen een rol waaraan verschillende gewichten worden gegeven door verschillende boeren en een individuele boer moet zijn overwegingen en de gewichten die hij daaraan toekent kunnen herkennen. Maar naast het probleem in kwestie, in dit geval de afvoerbeslissing van melkkoeien, speelt het hogere orde probleem van de tijd en aandacht die de boer aan het onderhavige probleem wil besteden. Misschien vindt hij dit een terrein waarop hij graag

gedetailleerde ondersteuning wil hebben, maar het kan ook zijn dat hij genoeg meent te hebben aan enkele eenvoudige vuistregels (ontleend aan ervaring[3] of aan een beslissingsondersteunend systeem). Door vuistregels te gebruiken haalt hij weliswaar niet het onderste uit de kan, maar anderzijds denkt hij daarmee ook geen grote brokken te maken. Zijn oogmerk zou kunnen zijn dat hij op die manier relatief weinig tijd hoeft te besteden aan deze beslissing, en misschien evenzo aan een reeks van andere beslissingen. Aldus zou hij zijn aandacht meer kunnen richten op die beslissingen die op kortere of langere termijn in zijn situatie een grotere economische impact kunnen hebben. Het hoeft in verband hiermee overigens nauwelijks betoog dat deze prioriteitsstelling niet alleen kan verschillen van ondernemer tot ondernemer, maar ook per ondernemer kan veranderen in de loop van de tijd. Dit laatste bijv. onder invloed van de fase in de gezinscyclus of onder invloed van tijdelijk optredende knelpunten in de bedrijfsvoering (om bij ons eerdere voorbeeld te blijven zou men kunnen denken aan teruglopende bevruchtingsresultaten bij een deel van de melkveestapel). Ook veranderende externe omstandigheden, die zowel nieuwe bedreigingen als nieuwe kansen kunnen inhouden, kunnen aanleiding zijn de prioriteiten van beslissingsgebieden te herzien. Het voorgaande leidt tot de conclusie dat bij beslissingsondersteunend onderzoek, en bij het onderzoek op het gebied van ABE in het algemeen, een nauwe wisselwerking nodig is met de praktijk. De Agrarische Bedrijfseconomie kan veel brengen in de praktijk maar we moeten dan eerst ook veel halen. Daarvoor is het niet alleen nodig aandacht te hebben voor de onderneming maar ook voor de ondernemer en

voor de verschillen tussen ondernemers. Met name bestudering van de manier(en) waarop agrarische ondernemers komen tot besluiten blijft mijns inziens een zowel noodzakelijk als boeiend onderzoeksterrein waarop veel creativiteit vereist is. Ik zie dit als een terrein dat allereerst waarde in zichzelf heeft (het vergroten van inzicht) en daarnaast op wat langere termijn kan bijdragen aan een betere ondersteuning van de praktijk. Hierbij nog drie opmerkingen:

1. In de eerste plaats kan men zich afvragen of dit type onderzoek wel tot het gebied van ABE kan worden gerekend. Mijn gedachte hierover is dat het een raakgebied betreft tussen verschillende wetenschapsgebieden, waaronder ABE en daarnaast andere sociale en gedragswetenschappen zoals in de eerste plaats Psychologie en verder ook Sociologie en Voorlichtingskunde. Ik wijs in dit verband op de zeer interessante overzichtsartikelen van Einhorn en Hogarth (1982) en van Charles Vlek (1987) over de Behavioral Decision Theory, alsmede op het bedrijfsstijlenonderzoek van Jan Douwe van der Ploeg en medewerkers (van der Ploeg et al 1992, van der Ploeg 1994, de Bruin 1997).
2. In de tweede plaats is dit onderzoek niet bepaald gemakkelijk. Alles wijst er immers op dat de menselijke geest zo in elkaar zit dat besluitvorming een tamelijk diffuus proces is. Daarbij spelen o.a. zulke moeilijk grijpbare zaken als gedachtenassociaties, intuïtie en emotie een rol. In elk geval kan veelal niet gesproken worden van het eenmalig lineair doorlopen van opeenvolgende stadia in een gestructureerd proces, maar eerder van allerlei terugkoppelingen tussen opeenvolgende stadia en het

herhaald (of zelfs gelijktijdig?) doorlopen daarvan. Als dat zo is, dan kan men zich op de keper beschouwd zelfs afvragen of men de werkelijkheid geen geweld aandoet wanneer men die bestudeert aan de hand van een begrippenapparaat dat is ontleend aan de normatieve theorie (zie ook Vlek, 1987). In het uiterste geval zou men aldus redenerend kunnen beslissen alleen inductief te werk te gaan, als dat al denkbaar[4] is. Maar zoals zo vaak zal de waarheid wel meer dan één ingang hebben en zal men wel het beste afwisselend inductief en deductief te werk kunnen gaan. Of zoals het in de literatuur wel is verwoord: deductie en inductie vormen a.h.w. de schering en inslag van het weefsel dat de economische theorie vormt (Horring, 1960). Hoe dit evenwel ook zij, het is duidelijk dat een studie als hier bedoeld naast kwantitatieve elementen ook vele kwalitatieve elementen heeft. Daar staat de economische theorie als ik het wel heb nogal onwennig tegenover. Tegen die achtergrond zou men kunnen stellen dat het niet strikt nodig is diepgaand in de besluitvormingsprocessen van agrarische ondernemers te duiken, althans dat men het probleem kan omzeilen door niet zozeer het besluitvormingsproces zelf te onderzoeken maar de uitkomst daarvan in de vorm van concrete beslissingen en hun gevolgen. Hoezeer een dergelijk onderzoek ook als nuttig is aan te merken (zie bijv. het onderzoek van Zachariasse, 1974), het dient m.i. niet te worden gezien als vervanging van onderzoek naar de besluitvormingsprocessen van agrarische ondernemers. Eerder vullen deze twee benaderingswijzen elkaar prachtig aan.

3. Er is op dit gebied van tijd tot tijd overigens wel degelijk onderzoek gedaan. Ik noem in dit verband de beroemde studie van Glenn Johnson en anderen die in 1961 verscheen onder de titel "A study of managerial processes of Midwestern farmers". Daarnaast wijs ik, zonder te streven naar volledigheid, op het gezamenlijke werk van Bo Öhlmer, Kent Olson en Berndt Brehmer (de eerste twee landbouweconomen en de laatste psycholoog). Zij onderzochten de strategische besluitvormingsprocessen van boeren in Zweden. Deze zagen zich gesteld voor de noodzaak hun bedrijven aan te passen aan een deregulering van de landbouw en de, destijds, voor de deur staande aansluiting van Zweden bij de Europese Unie. Ook in onze eigen leerstoelgroep is de laatste jaren onderzoek gedaan naar de besluitvormingsprocessen van agrarische ondernemers (gedeeltelijk in samenwerking met Amerikaanse collega's). We hebben dit vooral gedaan in de vorm van workshops met boeren of tuinders waarbij we hun doelstellingen en hun perceptie van kritische succesfactoren probeerden te achterhalen. Ook konden we hun informatiezoekgedrag en het door hen gevolgde proces m.b.t. de selectie van alternatieven traceren. Daarbij ging het bijvoorbeeld om de locatiekeuze van glastuinders (Hopman et al, 1996) of om de cultivarkeuze van chrysantentelers (Trip et al, 1994). Ook noem ik het promotie-onderzoek van Jos Verstegen (1998) waarin hij in samenwerking met de Universiteit van Amsterdam en de Universiteit van Arizona gebruik maakte van experimenteel-economische methoden om onder laboratoriumomstandigheden de besluitvorming van

agrarische ondernemers, in zijn geval varkenshouders, na te gaan. Daarbij werd overigens meer op de uitkomst van de beslissing gelet dan op het verloop van het proces daar naartoe.

Hoe dit ook zij, meer en meer wordt het (gelukkig) gewoonte om normatief onderzoek (hoe iets zou moeten zijn) en positief onderzoek (hoe iets is of in zijn werk gaat) te verbinden. Daarbij valt te constateren dat het onderzoek van onze leerstoelgroep naar besluitvormingsprocessen tot dusver in dienst staat van de normatieve benadering. In verband daarmee is steeds een beslissing op een bepaald deelterrein bezien, min of meer geïsoleerd van beslissingen op andere deelterreinen. Uit het oogpunt van risicomijding, uiteindelijk moet er na een jaar of vier wel een proefschrift komen als men is aangesteld als AIO, is dat alleszins begrijpelijk en zou ik dit ook willen verdedigen. Toch zou het prachtig zijn als er daarnaast bij de leerstoelgroep, al dan niet in samenwerking met andere leerstoelgroepen binnen het Mansholt Instituut, een verdiepend onderzoekproject van start zou gaan, waarin de besluitvormingsprocessen van agrarische ondernemers centraal staan en in onderlinge samenhang worden bestudeerd. Gebaseerd op een grondige kennis van de bedrijfseconomische, psychologische, sociologische en voorlichtingskundige literatuur zou dit onderzoek zich in mijn visie met name moeten richten op de besluitvormingsprocessen van agrarische ondernemers bij hun strategisch bedrijfsbeheer en op de vraag hoe zij beslissen over beslissingen, kortom hoe hun hiërarchie en regie van beslissen[5] eruit ziet. Eventuele toepassingsmogelijkheden zouden in zo'n onderzoek niet voorop hoeven te staan, maar wel in het

verschiet liggen. Ik acht het zelfs heel goed denkbaar dat deze verschuiving van aandacht voor deelbeslissingen naar die voor de samenhang van beslissingen, gezien vanuit het perspectief van de agrarische ondernemer, uiteindelijk een voorwaarde zal blijken te zijn voor een doorbraak op het gebied van de beslissingsondersteuning. Immers het gaat een boer of tuinder naar mag worden aangenomen niet alleen om de efficiency op deelgebieden van zijn management maar bovenal om een effectief (en efficiënt) totaalbeleid, zodat het voortbestaan van zijn bedrijf nu en in de toekomst zo goed mogelijk gewaarborgd is. Ik beseft dat het onderzoek dat ik bepleit lastig en risicovol is. Het gaat immers niet om de bestudering van goed gestructureerde en afgebakende beslissingen die zich in ongeveer dezelfde vorm bij herhaling voordoen maar om moeilijk grijpbare en ten dele eenmalige zij het wellicht veel tijd vergende beslissingen. Maar dit alles neemt niet weg dat het hier gaat om een uiterst uitdagend, nieuwsgierigheid gedreven, methodologisch interessant en hopelijk grensverleggend onderzoek op een gebied dat naar mijn mening in het hart van de ABE ligt.

Het parelsnoer van Demeter

Er is een tijd geweest, en ik heb die nog gedeeltelijk meegemaakt, dat de Agrarische Economie Landhuishoudkunde heette. Het gebied van de Algemene Agrarische Economie, waarin de welvaartsaspecten van de landbouw op sectorniveau worden bekeken, heette toen Algemene Landhuishoudkunde en de Agrarische Bedrijfseconomie werd Bijzondere Landhuishoudkunde genoemd. Nog weer eerder, ik heb het nu over het begin van de negentiende eeuw, werd onder

Landhuishoudkunde[6] het geheel van de toen nog niet uitgesplitste landbouwwetenschap verstaan. Naast economische en sociologische inzichten ging het daarbij ook over natuurwetenschappelijke kennis. Toen de natuurwetenschappelijke inzichten ook m.b.t. de landbouw toenamen en differentieerden werden verschillende technisch landbouwkundige deelwetenschappen verzelfstandigd en werd de naam Landhuishoudkunde voorbehouden aan de Agrarische Economie. Nog weer later werd de naam Landhuishoudkunde ook voor dit wetenschapsgebied verlaten[7] en vervangen door Agrarische Economie. De steeds verdere uitsplitsing en disciplinaire verdieping van de verschillende landbouwwetenschappen leidde (en leidt nog steeds) tot afstemmingsproblemen. Immers, wel kan het voor bepaalde problemen nodig zijn disciplinair-specialistisch de diepte in te gaan maar die problemen en hun eventuele oplossingen staan in de werkelijkheid in een bepaalde context. En van die context kan (en moet) men zich in het onderzoek soms wel even losmaken maar niet te lang en helemaal gevaarlijk wordt het wanneer men de context uit het oog verliest bij de toepassing van resultaten. Aangezien de context zich niet strikt houdt aan onze disciplinaire indelingen ligt er dus de vraag hoe de verschillende deelwetenschappen kunnen worden verbonden voor een goed begrip van de werkelijkheid en voor de oplossing van bepaalde problemen in die werkelijkheid. Daarover is o.a. door Horrying nagedacht, waarbij hij in het bijzonder ingaat op de plaats en rol van de Agrarische Bedrijfseconomie. Hij stelt in zijn inaugurele rede bij de aanvaarding van het ambt van buitengewoon hoogleraar in de Agrarische Economie aan de Universiteit van

Amsterdam in 1960, dat een agrarische ondernemer bij zijn bedrijfsbeheer kennis moet hebben van zeer uiteenlopende deelgebieden van de landbouwwetenschap. Hij vergelijkt deze deelgebieden met kralen en vraagt zich dan af of de kennis van de Agrarische Bedrijfseconomie gezien moet worden als de zoveelste kraal. Naar zijn mening ligt de zaak evenwel fundamenteel anders en vormt de rentabiliteit de draad waaraan de kralen worden geregen en is de economische kennis de wetenschap van het kiezen en rijgen van de kralen.

Deze beeldspraak van Horrying is heel vaak aangehaald en is daarbij ook wel iets veranderd[8] zoals dat soms gaat. In dit geval werden de kralen parels die tezamen een snoer vormen om de hals van Ceres of Demeter. Ik vind dit mooi en alleszins te verdedigen. Immers een beetje ruim gezien vallen parels misschien ook wel onder het verzamelbegrip kralen en zo niet dan vind ik de opwaardering van kralen naar parels prachtig de ontwikkeling van de landbouwwetenschappen weerspiegelen. Bovendien kan men zo de beeldspraak nog verder doortrekken: parels worden namelijk weliswaar gevormd in het beschermde binnenste van een oesterschelp (beeld van de disciplinaire verdieping) maar ze ontstaan gewoonlijk als gevolg van een verwonding, m.a.w. door een impuls van buiten bijv. in de vorm van een binnengedrongen zandkorrel of steentje. Zo wordt ook de voortgang van wetenschapsgebieden sterk beïnvloed door de maatschappelijke en wetenschappelijke omgeving en leiden de daaruit afkomstige impulsen en "Fremdkörper" in eerste instantie soms tot wondweefsel, en inderdaad tenslotte worden parels uit de oester gehaald en geregen tot een

snoer. Hoe dit ook zij, de beeldspraak onderstreept dat de Agrarische Bedrijfseconomie een sterk integrerend[9] karakter heeft. Zij heeft dus alles te maken met het verbinden van landbouwwetenschappen en dat is net als het samenstellen van een parelsnoer zowel een kunde als een kunst. Daarbij is naar mijn mening, in het licht van de huidige maatschappelijke problematiek, de rentabiliteit als draad te dun. Wil de draad en dus het snoer voldoende sterk en dientengevolge duurzaam zijn dan horen daarin naast de rentabiliteit ook andere doelstellingen en beperkingen ingevlochten te worden zoals de zorg voor het milieu. En ook is het denk ik zo dat bij het vlechten van die draad andere landbouwwetenschappen (waaronder niet in de laatste plaats de maatschappijwetenschappen) hun bijdrage dienen te leveren.

Op dit punt aangekomen wil ik de discussie iets verbreden en de volgende twee punten nog kort aan de orde stellen:

- (a) de aard van de wisselwerking tussen natuur- en maatschappijwetenschappen bij de LUW en Wageningen UR (als combinatie van LUW, DLO en Praktijkonderzoek).
- (b) mogelijkheden om meer in het algemeen gesproken de samenwerking te bevorderen tussen disciplines die in verschillende onderzoekscholen (en DLO-instituten) zijn ondergebracht.

Als eerste voorzet m.b.t. punt (a) enkele opmerkingen. Een gangbaar beeld is dat vanuit de natuurwetenschappen kennis wordt ontwikkeld waarmee nieuwe technologische ontwikkelingen in gang worden

gezet met potentieel belangrijke maatschappelijke gevolgen. De maatschappijwetenschappen kunnen deze gevolgen in kaart brengen en analyseren en instrumenten aandragen om de maatschappelijke gevolgen te sturen. Naar mijn mening is dit evenwel slechts een deel van het "plaatje". Immers deze gedachtengang gaat impliciet uit van een autonome ontwikkeling van wetenschap en technologie. Het is evenwel de laatste decennia steeds duidelijker geworden dat deze ontwikkeling niet altijd op zichzelf staat maar integendeel in belangrijke mate beïnvloed wordt door bijv. de schaarsteverhoudingen en andere algemeen maatschappelijke verschijnselen. In het voorgaande stipte ik dit al even aan.

De wisselwerking tussen natuur- en maatschappijwetenschappen is dus ingewikkelder dan in het voorgaande beeld aangegeven. Het is beslist niet zo dat maatschappijwetenschappelijke analyses uitsluitend volgend zouden zijn op de natuurwetenschappen. Ook de omgekeerde volgorde is nodig, d.w.z.

maatschappijwetenschappelijke analyses die voorafgaan aan natuurwetenschappelijk onderzoek en daarvoor mede een algemeen[10] (en dus niet bij voorbaat uit te splitsen naar toepassingsgebied) kader aangeven. Natuur- en maatschappijwetenschappen dienen dus in verschillende stadia te wisselen van rol (beurtelings volger of voortrekker). Dit maakt het samenspel weliswaar niet gemakkelijker maar wetenschappelijk wel boeiender en naar verwachting ook vruchtbaarder en in elk geval vereist dit zowel een sterke organisatorische eenheid voor maatschappijwetenschappelijk onderzoek alsook een wederzijdse wil voor samenwerking in die gevallen die zich daarvoor lenen. In de "Strategische Visie" van Wageningen UR en in de visie van de Directieraad voor

de Maatschappijwetenschappen van Wageningen UR lijkt deze lijn eveneens uitgezet.

Met betrekking tot punt (b), het bevorderen van samenwerking waar dat gewenst lijkt, eveneens een enkele opmerking. Gelukkig zijn er ettelijke voorbeelden aan te wijzen van goed lopende samenwerking tussen leerstoelgroepen die al dan niet in verschillende onderzoekscholen zijn ondergebracht. Eén van de voorbeelden waar ik zelf bij betrokken ben is de samenwerking m.b.t. het bedrijfssysteem-onderzoek rond de A.P. Minderhoudhoeve. In het onderzoek naar nieuwe, gemengde, bedrijfssystemen dat daar plaatsvindt, wordt samengewerkt tussen onderzoekers van de drie onderzoekscholen PE, WIAS en MI. Tot dusver is nog niet de noodzaak naar voren gekomen om de onderzoekers van deze drie scholen allen onder te brengen bij hetzij WIAS, hetzij PE, hetzij MI.

Integendeel, hoewel dit op zichzelf denkbaar zou zijn, lijken er juist redenen te zijn om het onderhavige multidisciplinaire onderzoek te blijven voeden vanuit de meer disciplinaire bronnen van de afzonderlijke scholen. Het is niet moeilijk het genoemde voorbeeld met andere soortgelijke voorbeelden aan te vullen.

Het voorbeeld illustreert dat de beste samenwerking niet door organisatorische maatregelen tot stand wordt gebracht maar van onder op komt. Niettemin kan samenwerking bevorderd worden door organisatorische instrumenten. Ik verkondig wel eens de stelling dat het disciplinaire onderzoek in onze academische cultuur wel voor zijn eigen verdieping zorgt, maar dat een extra stootje nodig is om interdisciplinair onderzoek van de grond te krijgen. Naar mijn overtuiging is het nu een uitgelezen moment om universiteits- en WUR-breed te

bezien hoe discipline- en instituutoverschrijdende samenwerking kan worden bevorderd. Immers, de meeste onderzoekscholen hebben hun opbouwperiode afgerond (voor het MI is deze nog gaande) en er wordt hard gewerkt aan de integratie van LUW en DLO in Wageningen Universiteit en Researchcentrum. Het reserveren van een deel van de onderzoekscapaciteit (naar analogie van de “duurzaamheids-postdocs”) voor dit doel is één van de mogelijkheden. Een andere mogelijkheid is het creëren van platforms of centra voor de afstemming van onderzoek op een bepaald terrein (zoals een Centrum voor Ketenstudies en een Platform Groene Ruimte), waarin door onderzoekers van verschillende disciplines en uit verschillende onderzoekscholen/instituten kan worden samengewerkt.

Hier is mijns inziens een leidende rol weggelegd voor het “Wageningen University Post Graduate College” waarvan Rabbinge (1998) onlangs in zijn rede bij de opening van het academisch jaar de contouren schetste als bundeling van de Wageningse onderzoekscholen. Ik denk dat het geheel echt meer is dan de som der delen. Ook hebben wij als ABE goede ervaringen met gezamenlijke aanstellingen van promovendi, bijv. ABE en Veefokkerij of ABE en Agronomie. De kern van de zaak is dat beide partijen het betreffende onderzoek als hun onderzoek zien en daarvan ook de resultaten plukken. Het zou m.i. goed zijn deze mogelijkheid ook tussen leerstoelgroepen van verschillende instituten open te houden.

Wat betreft de samenwerking tussen natuurwetenschappen en maatschappijwetenschappen heeft Wageningen nog steeds een voorsprong ten opzichte van vele buitenlandse universiteiten. Laten we dit essentiële pluspunt verder uitbouwen.

Conclusie

Mijn betoog samenvattend kom ik tot de conclusie dat er op het terrein van de Agrarische Bedrijfseconomie, in aanvulling op het huidige onderzoek, nog uitermate boeiende onderzoeksterreinen in het verschiet liggen. Met name verdiepend onderzoek van het werkelijke of te verwachten ondernemersgedrag lijkt mij zeer interessant, vooral wanneer dit wordt toegepast op de strategische beslissingen en wat ik heb aangeduid als de regie van beslissen. Eventuele toepassingsmogelijkheden in het kader van normatief-economische benaderingswijzen, zouden zoals ik heb aangegeven mijns inziens in zo'n onderzoek niet voorop hoeven te staan maar wel in het verschiet liggen. In elk geval is een nauwe wisselwerking met de praktijk nodig. "Terug naar de boerderij" zal dus zoals wij in een eerder artikel (Renkema en Wossink, 1993) stelden een belangrijk motto worden en blijven in de Agrarische Bedrijfseconomie. Daarnaast heb ik in mijn afscheidsrede met het oog op de complexe aanpassingsproblemen waarvoor de landbouw, de agrarische ketens en de groene ruimte zich geplaatst zien opnieuw gepleit voor een intensieve samenwerking tussen disciplines en voor het ontwikkelen van instrumenten om die samenwerking te bevorderen.

Ten slotte

Tot slot wil ik mijn dankbaarheid uitspreken voor de mogelijkheden die mij altijd zijn gegeven om mijn werk te doen. In de privésfeer geldt die dankbaarheid allereerst de Bron van alle lichamelijke en verstandelijke vermogens, daarnaast mijn ouders, broers en zussen die mij de gelegenheid gaven deze vermogens verder te

ontwikkelen, mijn vrouw, kinderen en schoonzoon die altijd onbaatzuchtig en liefdevol naast mij hebben gestaan en die enerzijds probeerden de balans tussen werk en gezin enigszins in tact te houden en die anderzijds niet al te hard mopperden wanneer dat (weer) eens een keertje niet geheel lukte.

Daarnaast wil ik in de werksfeer bedanken al degenen met wie ik in de loop van de tijd heb mogen werken in Wageningen en Utrecht, te beginnen met mijn Wageningse studie. Ik heb de studie in Wageningen, en met name de tijd van de afstudeervakken, als buitengewoon verrijkend ervaren. Een universitaire studie is een enorm voorrecht. Het doet mij groot plezier dat vandaag zelfs nog één van mijn leermeesters aanwezig is. Verder dank aan de leden van de leerstoelgroep die zich, ieder op zijn of haar deelterrein, hebben ingespannen om het vakgebied verder te ontwikkelen en in te vullen. Jullie hebben nogal eens werk van mij moeten overnemen als ik weer eens gedurende een aantal jaren een andere tijdrovende functie op mij nam. Het was niet door een gebrek aan interesse voor het eigen vakgebied dat ik zulke bestuurlijke taken op mij nam, maar wel omdat naast het eigen vakgebied ook de LUW als geheel mij altijd na aan het hart heeft gelegen. Daarom wilde ik als dat nodig was graag mijn steentje bijdragen aan de belangen van mijn universiteit. De vakgroep was overigens, niet in het laatst door jullie inspanningen, redelijk goed op orde toen ik aan dit bestuurswerk begon. En laten we wel zijn, het evidente voordeel daarvan was natuurlijk ook dat ik jullie daardoor minder voor de voeten kon lopen. Ook degenen met wie ik heb samengewerkt in de VCW en in het MI wil ik zeer hartelijk bedanken. We hebben

het niet altijd gemakkelijk gehad als MI maar eerlijk gezegd leeft men natuurlijk een stuk intensiever en wordt men ook creatiever als het een tijdje tegenzit, althans wanneer men in de zaak gelooft en daar is gelukkig alle reden toe. Ik ben uiterst dankbaar dat het MI-directeurschap met zoveel élan is overgenomen door Arie Oskam. We hebben een paar maanden eendrachtig samengewerkt en ik denk dat deze wisseling van de wacht heel goed is voor het MI. Wat mijn opvolging binnen de leerstoelgroep betreft ben ik evenzeer positief. Ik ben dankbaar voor de mogelijkheid die de BAC kreeg van de Raad van Bestuur om een versnelde procedure te volgen en voor de voortvarende wijze waarop de commissie met die mogelijkheid omgaat. De voorgedragen kandidaat Rudi Huirne heeft ook mijn volste vertrouwen. Ik kan met een gerust hart uit deze goed lopende trein stappen of nog een beetje op het balkon meeliften.

Last but not least wil ik de inleiders van deze dag en allen die zich hebben ingezet voor het welslagen van het symposium zeer hartelijk dank zeggen. Ik heb het buitengewoon op prijs gesteld dat ik mijn afscheid heb mogen aanhaken bij het symposium en bij zulke gerenommeerde sprekers als vandaag het woord hebben gevoerd.

Ik besluit met de wens dat het m.b.t de ABE in Wageningen nog lang een kwestie van halen en brengen mag zijn, althans in de letterlijke zin van het woord en niet in de zin van van Dale's groot woordenboek der Nederlandse taal. Want die vergeet mijns inziens te vermelden dat halen en brengen in deze betekenis van "het blijft kwakkelen" een streekuitdrukking is uit het Westen van het land. En daar hebben Groningers zoals ik

best interesse in en zelfs waardering voor, maar uiteindelijk hebben we er natuurlijk geen boodschap aan.

Referenties

Directieraad Maatschappijwetenschappen, 1998. Een strategie voor mens- en maatschappijwetenschappen binnen KCW. Wageningen UR, 1998.

Bruin, R. de, 1997. Dynamiek en duurzaamheid. Beschouwingen over bedrijfsstijlen, bestuur en beleid. Studies van Landbouw en Platteland 23. Ook verschenen als proefschrift, Landbouw Universiteit Wageningen.

Einhorn, H.J. and R.M. Hogarth, 1982. Behavioral Decision Theory: processes of judgement and choice. (In: G.R. Ungson and D.N. Braunstein (eds), Decision making. An interdisciplinary inquiry. Kent Publishing Company, Boston)

Hopman, J.K.K., J.H. van Niejenhuis and J.A. Renkema, 1996. Information search and processing strategies of horticultural growers in a location decision game. (In: G. Beers, R.B.M. Huirne and H.C. Pruis (eds), Farmers in small-scale and large-scale farming in a new perspective. Objectives, decision making and information requirements, LEI-DLO, Den Haag, onderzoeksverslag 143: 172-182)

Horring, J., 1960. Schets van karakter en problematiek van de agrarische economie. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van buitengewoon hoogleraar in de agrarische economie in de faculteit der

Economische Wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam. Erven F. Bohn, Haarlem.

Johnson, G.L., A.N. Halter, H.R. Jensen and D. Woods Thomas, 1961. A study of managerial processes of Midwestern farmers. Iowa State University Press, Ames, Iowa.

Noort, P.C. van den, 1983. Inleiding tot de algemene agrarische economie (tweede herziene druk). Stenfert Kroese, Leiden/Antwerpen.

Öhlmér, B., K. Olson and B. Brehmer, 1993. Towards a model of strategic decision making. An application to farmers' adaptation to deregulation of agriculture and EC-membership. Report 60, Department of Economics, Swedish University of Agricultural Sciences, Uppsala.

Ploeg, J.D. van der, 1994, Styles of farming: an introductory note on concepts and methodology. (In: J.D. van der Ploeg en A. Long (eds), Born from within. Practice and perspectives of endogenous rural development: 7-30. Van Gorcum, Assen).

Ploeg, J.D. van der, S. Miedema, D. Roep, R. van Broekhuizen en R. de Bruin, 1992, Boer bliuwe, blinder ....! Bedrijfsstijlen, ondernemerschap en toekomstperspectieven. Landbouw Universiteit Wageningen.

Rabbinge, R., 1998. Wageningen, Post Graduate College for primary production, nutrition, agrotechnology and land use. Rede bij opening academisch jaar 1998-1999, Landbouw Universiteit Wageningen.

Renkema, J.A. en G.A. Wossink, 1993. Het taakveld van de agrarische bedrijfseconomie in beweging. (In: W.J.M. Heijman en J.A.C. van Ophem (red.), De toekomst is verleden tijd: 149-157. Eburon, Delft).

Trip, G., R.B.M. Huirne and J.A. Renkema, 1994. Consistency in cultivar-choice by Dutch chrysanthemum growers: use of an information game. (In: B.H. Jacobsen, D.E. Pedersen, J. Christensen and S. Rasmussen (eds), Proceedings from the 38th EAAE Seminar "Farmers' decision making - a descriptive approach": 383-394. Copenhagen.

Verstegen, J.A.A.M., 1998. Economic value of management information systems in pig farming. Dissertatie, Landbouw Universiteit Wageningen.

Vlek, C., 1987. Psychologische besliskunde; tussen weddenschapswetenschap en professionele beslissingsondersteuning. De Psycholoog XXII: 73-86.

Wageningen Universiteit en Researchcentrum, 1998. Strategische visie. Wageningen UR, Wageningen.

Zachariasse, L.C. 1974. Boer en bedrijfsresultaat. Analyse van de uiteenlopende rentabiliteit van vergelijkbare akkerbouwbedrijven in de Noord-Oost-Polder. Dissertatie Landbouwhogeschool, Wageningen.

[1] Dit nog afgezien van de vraag of we überhaupt in staat (zullen) zijn de "echte werkelijkheid" te kennen, of dat we de werkelijkheid slechts kunnen zien vanuit bepaalde perspectieven, zodat we op zijn best een model van de werkelijkheid hebben dat we

gebruiken totdat een ander model beter blijkt te voldoen.

- [2] Terzijde merk ik op dat dit mogelijk lang niet altijd het geval is, getuige bijv. het feit dat de toepassing van beslissingsondersteunende systemen in de praktijk nog altijd achterblijft bij de verwachtingen.
- [3] Individuele ervaring dan wel ervaring die gedeeld wordt met collega's en misschien zelfs verankerd in sociale normen.
- [4] Ik refereer op dit punt even aan mijn eerste conclusie aan het begin van mijn betoog waar ik aan de hand van een voorbeeld (de titel van mijn toespraak) duidelijk maakte hoezeer iemands zienswijze afhankelijk is van zijn of haar referentiekader.
- [5] Zie mijn eerdere opmerking over het hogere orde beslissingsprobleem aangaande de tijd en aandacht die een boer of tuinder wil besteden aan bepaalde deelbeslissingen.
- [6] In 1815 werden in Leiden, Utrecht en Groningen leerstoelen in de landhuishoudkunde gesticht. Jan Kops was de eerste hoogleraar op dit vakgebied in Utrecht. De colleges in de landhuishoudkunde aldaar waren alleen verplicht voor de studenten in de theologie.

- [7] De laatste leerstoel die onder deze naam voorkwam aan een Nederlandse universiteit was als ik het wel heb die bij de Faculteit der Diergeneeskunde in Utrecht. Deze leerstoel werd met het vertrek van schrijver dezes naar Wageningen beëindigd. Het onderwijs en onderzoek op dit gebied ging in het kader van de toenmalige TVC ("taakverdeling en concentratie") mee naar de leerstoelgroep Agrarische Bedrijfseconomie van de LUW.
- [8] Zie bijv. Van den Noort, 1983.
- [9] Het vakgebied vormt in feite een verbinding tussen twee peilers (Renkema en Wossink, 1993) namelijk: (a) de natuurwetenschappen, inclusief wiskunde en statistiek, en hun toepassing op de landbouw en (b) de sociale wetenschappen, gericht op de leer van het menselijk gedrag. Deze achtergrond verklaart de grote belangstelling van studenten uit de teelt- en overige landbouw-technische studierichtingen voor een afstudeervak Agrarische Bedrijfseconomie bij de Landbouwuniversiteit en is er, in samenhang met het vorige, tevens de reden van dat ettelijke beoefenaren van de Agrarische Bedrijfseconomie (waaronder schrijver dezes) hun hoofd-opleiding hebben genoten in één der landbouwtechnische richtingen.
- [10] En veelal op een hoger aggregatie/generalisatieniveau liggend dan waarop de natuurwetenschappelijke wetenschappen doorgaans werken.